

Stručni članak

Rukopis zaprimljen: 9. vibnja 2019.

Rukopis prihvaćen za tisak: 20. listopada 2019.

ATEIZAM, ANTITEIZAM, AGNOSTICIZAM

UZALUDNOST ANTITEIZMA - EVOLUCIJSKI RAZVITAK RELIGIOZNOSTI HOMO SAPIENSA

Autor: Nera Meštrović¹

Sažetak: Rad obuhvaća suvremene znanstvene dosege u proučavanju i objašnjavanju fenomena religioznosti i ritualnoga ponašanja kod modernoga čovjeka (*Homo sapiens*). Cilj rada nije dokazati Boga, već ljudsku tendenciju nadnaravnom, koja je biološki predodređena i evolucijski razvijana kao tek djelić čovjekovih psihofizičkih i intelektualnih prilagodbi.

Ključne riječi: *religija, duhovnost, evolucija, znanost, Homo sapiens*

1. PREGOVOR

Četiri tisuće i dvije stotine zabilježenih organiziranih sustava vjerovanja. Zemlja vrije. Otkada ljudi koračaju na dvije noge i udaraju

¹mag. arch., mag. ling., nera.mestrovic@gmail.com

kamenom o kam, sa Zemlje se podižu lica i streme pogledi u Vis. Religiozan način mišljenja prisutan je već vrlo dugo i jedan je od osnovnih čimbenika po kojima se čovjek razlikuje od ostalih zemaljskih bića.² S razvojem svijesti o sebi i odnosu sebe prema okolini javljaju se pitanja koja i danas istražujemo – zašto smo ovdje, zašto i s kojom je svrhom došlo do „nas“ te jednostavno: ako mi ne znamo objasniti sve pojavnosti koje nas okružuju, postoji li odgovor negdje kamo mi (još) ne možemo doprijeti? Zatim, ako su te iste pojavnosti postojane i u pravilnom redu, ako akcija prouzročuje reakciju, ako se neke prirodne pojavnosti smjenjuju, predvidljivo i svaka sa svrhom jednako kako i mi ljudi činimo i obavljamo radnje, tada je možda i ovaj svijet, pa i mi, rezultat nečijega djelovanja? Religioznost i duhovnost u čovjeku, prošlom ili sadašnjem, nisu tek pokušaji pronalaska logičnih i smislenih odgovora na pitanja, spoznajni „alati“ usporedni suvremenim znanstvenim disciplinama – oni su njihov pokretač, gorivo, nalaze se u njihovim nazivnicima od početka, od one prve polu-koherentne misli koja je prošla glavom nekoga našega dalekoga pretka. Vjera u neki konačni odgovor, ključ zagonetke, rješenje s one strane jednadžbe oduvijek je s nama, isprepletena u svijest i „iDNKtet³“ – čak i prije nego što je razuman čovjek to postao, a čak i kada se trudi zatomiti kao što će se to pokazati na sljedećim stranicama. Cilj ovoga preglednoga stručnoga rada nije dokazati Boga ili odrediti najispravniju religiju, već popisati arheološka oprimjerena, urođene biološke predispozicije i evolucijske faze gradbe i razvitka religioznosti suvremenoga čovjeka; kao i navesti neka zamjenska obilježja izvorišno identičnoga ponašanja u slučajevima organizirane društvene negacije, zatomičavanja i institucionalnoga ideološkoga sprječavanja istih ljudskih tendencija.

2. UVOD, I ŠTO JE DOVELO DO UVODA

Kada govorimo o religioznosti, potrebno ju je kvalitetno definirati i raščlaniti kako bismo ju, prema inherentnim obilježjima, znali prepoznati u pojedinačnoj situaciji. Definicija je vjerojatno koliko i religija, a jedan racionalan izbor bit će dostatan: „Opći religijski leksikon“ re-

² Ivor Karavanić, Natalija Čondić, *Religije kamenog doba (Stone Age Religions)*, Arheološki muzej Zadar, Zadar (2018), 6.

³ Igra riječima, misli se na „identitet“.

ligiju (lat. religio, od religare: povezivati, okupljati) definira kao „sustav vjerovanja, etičkih vrijednosti i čina kojima čovjek izražava svoj odnos prema svetomu”⁴. Što je sveto? Svakako nije ništa profano, svjetovno, svakodnevno, prosječno, uobičajeno, obično, redovno, često, prisutno, opipljivo, manjkavo, s nekom pogreškom ili nedostatkom. Dakle, sve... ono drugo od toga, više, iznad – s druge strane.

Religiozno se poziva na taj apsolutni ideal i približavanje mu, pridržavanjem određenih pravila sukladnih tom visokom rezultatu, pravila običnom čovjeku najlakše ostvarljivih s pomoću usustavljenih rituala. Strogim ritualom ostvareno je pravilo specijalizacije nekog djelovanja (fizičkoga ili mentalnoga), ali ono suprotno i jednako potrebno pravilo generalizacije proširuje isto stremljenje i poštivanje ideala na domene izvan samoga rituala. Religiju stoga uplećemo u druga ključna područja ljudskoga postojanja: rođenje, smrt, osjećaje i promišljanje, dobro i zlo⁵. Religioznost tako prožima osobno i zajedničko, unutra i izvana, procesi utječu i mijenjaju sve uključene čimbenike u trokutu pojedinca, društva i religije.

Kada govorimo o početcima organiziranoga duhovnoga života pri ljudskim zajednicama, potrebno je arheološki primijetiti tragove obreda i simboličkoga ponašanja. Njih arheolozi identificiraju vrlo jednostavnim mehanizmom: izdvajanjem onih materijalnih tragova koji nisu isključivo vezani uz biološki opstanak i/ili utilitarne potrebe – posebice ako se ne radi o jedinstvenom slučaju, već je potvrđeno ponavljanje određene arheološke situacije, što upućuje na ponašanje koje je dijelom kulture tadašnjih ljudi⁶. Jedna bitna zadržka kojoj se svaki znanstveni pristup naslanja jest svijest o predrasudi vlastite pretpostavke i poziciji promatrača koji objekt promatra: samo zato što nam katkad upotrebnost namjena predmeta ili situacije nije očigledna, ne znači da se nužno radi o mistificiranoj „ritualnoj namjeni” kao univerzalnom odgovoru svega neobjašnjivoga. Stoga, primjerice, iako neosporivo znamo da su neandertalci pokapali svoje pokojne članove (i to s grobnim prilozima, bez kojih bi ukop mogao biti slučajan), te situacije ne dokazuju nužno vjeru

⁴ Ivor Karavanić, *Prapočetci religije: Simbolika i duhovnost u paleolitiku*, Školska knjiga, Zagreb (2012), 16.

⁵ Karavanić, *Prapočetci*, 17.

⁶ Karavanić, Čondić, *Religije*, 7.

u zagrobni život. Iako će određen broj arheoloških imena tvrditi upravo tu interpretaciju, čisto je moguće da je svaki član zajednice pokapan sa svojom opremom (primjerice lovac sa svojim oružjem i oruđem), jednostavno i bez pozadinske filozofije. Osim higijenskoga, razlog praksi pokapanja jest i emotivan, radi se o članu relativno male i bliske zajednice, obitelji. Neka solidna doza proto-simbolike ovdje ipak mora postojati, ako se fenomen pokapanja s osobnom opremom usporedi i poveže s drugim obilježjima razvijenosti neandertalskih zajednica: razrađene lovne strategije ukazuju na postojanje ne samo elaboriranoga planiranja i ekstenzivne komunikacije među članovima (čiji je fizički potencijal ostvaren anatomske potpuno formiranom os hyoideum, podjezičnom kosti) – iste značajke ukazuju i na svojevrsnu društvenu hijerarhiju, podjelu uloga i specijalizaciju djelovanja pojedinca u zajednici. Slučaj jednoga od četiri neandertalska ukopa u špilji Shanidar – Shanidar IV ili „Cvjetni ukop”⁷, stoji kao izvrstan primjer specijalizacije, i to u slučaju upravo najzanimljivije uloge u dalekoj prapovijesnoj zajednici, liječnika – travara – maga – šamana. Ukop muškarca starog od 30 do 45 godina, na klasičan način položenoga u fetalnom položaju na boku, zatrpan je zemljanom kontekstom prošaranom ostatcima raznovrsnoga bilja i cvijeća, njegove osobne „opreme”, „oruđa”. Radiokarbonska analiza tragova peludi pokazala je biljke ne tek lijepih i oku ugodnih cvjetova, već izrazito ljekovitih svojstava. Iako je zbog kasnije otkrivenih sličnih hrpica ostataka peludi u špilji, rezultata djelovanja lokalnih voluharica, ova situacija službeno isključena kao pogrebna intencionalna, s funkcijom cvjetnoga odra na kojemu pokojnik položen sniva vječni san, mišljenje je autorice⁸ ovoga članka da potonju interpretaciju ne treba isključiti, temeljem činjenice kako neke od biljaka izvorno potječu s područja udaljenih i 50 kilometara od špilje Shanidar, morale su biti donesene u špilju pa s navedenom činjeničnom situacijom zatvoreni krug indicija upućuje na taj logičan zaključak. Bilo bi potrebno usporediti vrste biljaka pronađene na trodimenzionalnom presjeku cijele špilje, vertikalno i horizontalno. U svakom slučaju, činjenica da je jedna osoba pohranjena uz isključivu opremu šamanske uloge potkrepljuje i suvremenu antropološku primjedu kako su magijski travari zbog svetosti, uzvišenosti svoga nadzemaljskoga poziva obavljali samo tu ulogu u zajednici – što

⁷ Karavanić, Čondić, *Religije*, 16.

⁸ Na osnovi istraživanja za seminarski rad „Simbolika neandertalskih ukopa” kod prof. dr. sc. Karavanića.

znači da su „poštenim radom” zaslužili, zaradili hranu i svoj dio prihoda zajedničkih dobara⁹.

Jedna od glavnih osobina šamanizma jest stanje zanosa uma, ekstaze, transa, a iz njih i s pomoću njih na vidjelo izlaze „proizvodi”: pjesma, ples, priča, crtež itd. Iako se nekako prirodno pretpostavlja konzumacija određenih halucinogenih biljaka i biljnih prerađevina sa supstancama koje utječu na ljudski um, percepciju i procesuiranje u umu, neki psihološki eksperimenti mogli bi pridonijeti ovoj raspravi. Kemijske reakcije istoga tipa u mozgu prouzročuje i „izlaganje ništavilu” – u situacijama apsolutnoga manjka vanjskoga osjetilnoga podražaja kojima smo konstantno, u svakom trenutku okruženi te su nam normalno stanje i standard, ljudski um počinje rekonstruirati i nadoknađuje sam. Ovaj fenomen omogućuje upravo struktura ljudskoga mozga.¹⁰

Nastavno na uzajamnost šamanizma, odnosno simboličkoga ponašanja njemu u nazivniku, i „hardware + software” cjeline ljudskoga mozga; kao duhovni fenomen ljudske vrste i svakoga društva (u skladu sa specifičnostima istoga društva), šamanizam ima podrijetlo i razvojni put koji još nisu dešifrirani, ali svjetlo suvremene znanstvene interdisciplinarnosti polako ih izvlači iz mraka neznanja. Osim što je sekvencama mitohondrijskoga DNK potvrdila pretpostavke o definitivnom miješanju dviju vrsta, indikativnoga i po dvadesetak tisuća godina tumanaranja istim prostranstvima Euroazije; genetika razumne ljude nastavlja povezivati: P2(FOXP2), gen potreban za proizvodnju jezika [pri čemu se podrazumijeva *langue + parole* cjelina] prisutan je u našem *Homo sapiens* genomu, što smo izgleda naslijedili upravo od usporednih nam polu-predaka *Homo sapiens* *neanderthalensis*.¹¹ Istražujući tragove njihovoga simboličkoga ponašanja, otkrivamo razvojne korijene vlastitoga. Ekstenzivna komunikacija, razmjena dobara, informacija, saznanja, pa i pripadnika zajednica, aktivirala je u suvremenom čovjeku, najmlađoj karici dugoga lanca, biološki potencijal napredniji i razvojniji od starijega mu brata.

⁹ Karavanić, prof. dr. sc., usmeno predavanje.

¹⁰ Stephen K. Sanderson, „Adaptation, Evolution and Religion“, *Religion*, br.38, Routledge, Abingdon-On-Thames (2008), 148.

¹¹ Evan Eichler *et al.*, „Explaining human uniqueness: genome interactions with environment, behavior and culture“, *Nature Reviews Genetics* 9:3, Nature Publishing Group, London (2008), 13.

Genetička istraživanja općenito rezultiraju određenim specifičnostima nasljeđivanja i prijenosa genetičkoga materijala unutar porodice hominidae: čini se kako su sekvence identiteta u sastavu DNK, osobito pri unutarkromosomskom materijalu, izrazito jače i izraženije unutar ove porodice, nego pri genomima drugih sisavaca – ova među hominidima razasuta specifična genetička arhitektura stoga je i kategorizirana kao zasebna, a posebice je naglašena između rodova *Homo* i *Pan* (čovjeka, i najbližega mu suvremenog roda, čimpanze),¹² Još je začudnija činjenica kako su neke podskupine od ove kategorije pronađene baš kod čimpanzi i kod modernih ljudi, zaslužne za ubrzan razvoj i usavršavanje samoga procesa duplikacije i prijenosa te kategorije genetičkoga materijala – što bi moglo biti uzrok primijećenim tendencijama sličnom simboličkom ponašanju kod oba roda¹³; s obzirom na to da s čimpanzama dijelimo skupinu gena NBPF (neuroblastoma breakpoint protein family), izražajem gena (gene expression) u dijelovima povezanim s tzv. visokom kognicijom (naprednim kognitivnim procesima)¹⁴.

Primitivno, rudimentarno simboličko ponašanje mogućih početaka i prije *Homo sapiens*a neanderthalensis, u njemu je dakle konačno aktivirano i arheološki, materijalno manifestirano, te se prirodnom evolucijom nastavlja razvijati i pri najsuvremenijoj karici, *Homo sapiens*u. S obzirom na to da se tada još radi o relativno malim, blisko povezanim zajednicama, usustavljivanje i svojevrsna organizacija duhovnoga i simboličkoga nije začuđujuća već usporedna i s drugim vidovima života (lov, skupljanje plodova, moguće i izradba kamenoga oruđa, definitivno utvrđena u kasnijim neolitičkim erama), sve u ekonomičnim okvirima specijalizacije pojedinaca. Osim pokapanja svojih pokojnika, neanderthalac komunicira sa svojim bližnjima (i stranima), razvija svijest o sebi u odnosu na druge, izrađuje glazbala i protofigurice ženskoga tijela, prikuplja životinjske kosti, kandže, zube i školjke te ih obrađuje, buši i ukrašava okerom, obilježava se i diferencira nakitom i bojama. Još su njegovi donjopaleolitički pretci *Homo erectus* i *Homo heidelbergensis* imali i njegovali određen osjećaj za estetiku, za lijepo, posvjedočen pri pravilnim, simetričnim šačnicima iz tih razdoblja, kao i drugih arhe-

¹² Eichler *et al.*, „Explaining human uniqueness”, 8.

¹³ Cristophe Boesch, „Symbolic Communication in wild chimpanzees?“, *Human Evolution* Vol. 6 - N., Springer Verlag, New York (1991), 80.

¹⁴ Eichler *et al.*, „Explaining human uniqueness”, 8.

ološki zabilježениh pojavnosti koje nemaju nikakve utilitarne primjene (primjerice, nalazi ljuštura nojevih jaja u asocijaciji s ašelskom kulturom, koje su mogle biti nakit)¹⁵.

Nakit razlikuje i izdvaja jednu osobu od drugih, prenosi i izjavljuje neku poruku, služi kao statusni ili simbol časti pojedinca – ili cijeloga plemena. Posljednje bi potencijalno moglo biti objašnjenje i pri slučajevima nalaza pigmenata i boja. Uobičajeni su nalazi na staništima neandertalaca tragovi žutoga, smeđega, crvenoga i sl. okera te crnoga pigmenta (najčešće manganov dioksid), koji ondje nisu mogli nastati prirodnim putem, već su morali biti doneseni, dobavljeni, dostavljeni planirano i organizirano¹⁶. Ponuđeno profano objašnjenje sasvim je razumno i smisleno – zaštita od sunca i insekata, no u kontekstu neandertalske kulture, poznavajući brojne druge indikacije o umjetničkom i simboličkom ponašanju, racionalno je pretpostaviti istovjetno ritualno gospodarenje i oblikovanje ovim resursom i aspektom života. Žuta, smeđa, crvena i crna boja mogu se kombinirati nizom načina, oblika, znakova. Ukrašavanje pojedinca unutar zajednice, ili čak diferenciranje kombinacije boja svoje zajednice od drugih, koje se susreće i s kojima se komunicira, razmjenjuje, bori – pokazuje se kao prirodno ljudsko, psihološko i sociološko svojstvo čoporativnosti, a moguće korištenje ovih boja s tom svrhom, iako tek nagađanje u ovome zatvorenom krugu indicija, značilo bi prapočetke čovjeku urođenoga rodoljublja.

Dolazak *Homo sapiensa*, prilagođenoga pratećim klimatskim zatopljenjem, bujanjem biljnih i životinjskih vrsta, vrenjem života, okoline i resursa, evoluirao i čovjekov duh, mogućnosti, potenciraju se dosezi u svakom aspektu njegovoga života.¹⁷

¹⁵ Karavanić, Čondić, *Religije*, 9.

¹⁶ Karavanić, Čondić, *Religije*, 13.

¹⁷ Opaska autorice: *Homo neanderthalensis* vladao je erom pleistocena poznatim i kao „Ledeni doba”, tjelesno je bio prilagođen izrazito hladnim uvjetima i klimi. Dolaskom holocena, globalnoga zatopljenja koje i danas traje (te je nemoguće odrediti radi li se o novom geološkom dobu ili samo još jednom manjem interglacijalu, čestom u geo-kronološkoj povijesti Zemlje); neandertalski

3. PRVA POGLAVLJA

Evolucija podrazumijeva pomak nabolje. Ovisno o okolnostima i uvjetima kojima je okružen, organizam prilagođuje raspon svojega djelovanja. S proširenim i bogatim prirodnim resursima život nadilazi puko preživljavanje, planskim gospodarenjem čovjek raspoređuje i dobiva „višak vremena” za proučavanje svijeta i promjena koje ga okružuju te istraživanje vlastitih pitanja. Stoga ne čudi kako su najranija arheološka svjedočanstva o ljudskoj prilagodbi novom razdoblju čvrsto vezana uz izričaj duhovnoga života.

Holocen započinje otprilike 11 000 godina prije sadašnjosti¹⁸, a već 10 000 – 8000-ih godina prije sadašnjosti događa se fenomen Göbekli Tepe. Pustinski lokalitet u jugoistočnoj Anatoliji u principu je umjetno načinjen brežuljak¹⁹ visine 15 metara i promjera 300 metara, na kojem se nalazi ukupno dvadesetak kružnih struktura. Pod „kružnim strukturama” podrazumijevaju se u kružnicu postavljeni masivni kameni blokovi, megaliti visoki otprilike po šest metara i pojedinačne težine do 10 tona. Temelji, podloge svake kružnice također su izgrađene i oblikovane, izravunate i uglačane u kamenu vapnencu. Kameni blokovi-megaliti ukrašeni su izrezbarenim motivima životinja, pojedinačnim prikazima ili u kombinacijama i međusobnom suodnosu, a kako izgledom podsjećaju na oblik slova „T”, logično se nameće tumačenje o simboličkim ljudskim figurama raspoređenima u krug, kao predstavnicima svojih plemena, obilježenih pripadajućim im životinjskim prikazima.

Prava težina ovoga lokaliteta nije u njegovoj fenomenalnoj, posebnoj ljepoti i simbolici motiva i oblika, već svemu drugome što ovo nalazište upravo takvo kakvo jest povlači. Nedostatak bilo kakvih ostataka staništa, kampa, logora u neposrednoj blizini ukazuje na isključivo sakralnu, ritualnu, duhovnu namjenu. Svetište su podigle skupine lova-

čovjek zamijenjen je *Homo sapiensom*, savršenijim i suvremenijim modelom. Iako nije poznat razlog konačnoga izumiranja neandertalske vrste, smatra se da je to posljedica neprilagođenosti klimi, što je vidljivo i u prostorno-vremenskoj analizi kretanja ovih skupina: kasniji lokaliteti i nalazišta koncentrirani su i potisnuti na sjevernijim prostorima, udaljenijim od ekvatora te lokalno višim i hladnijim područjima.

¹⁸ Vremenska odrednica „prije sadašnjosti (*before present*)” uzeta je u odnosu na 1950. godinu kada se razvija metoda radiokarbonskoga datiranja. U odnosu na „prije/po Kristu”, formulacija „prije sadašnjosti” upotrebljava se za izrazito široke vremenske raspone u arheologiji, geologiji i drugim znanstvenim disciplinama koje proučavaju daleku prošlost. Stoga za prapovijesnu arheologiju od *Homo sapiens*a i starija vremena ne koristimo izraz „prije Krista”.

¹⁹ Arheološki termin: *tell* (terminološka posuđenica iz arapskoga jezika: *tall*).

ca skupljača – prije velike „neolitičke revolucije”, dakle raštrkane, mobilne u širokom prostoru i bez trajnih obitavališta. Ali i zajednice koje su očito intenzivno komunicirale, održavale neke međusobne odnose, dijelile ideologiju, a konačno i organizirale se za jedan ovakav tehnički zahtjevan i društveno značajan pothvat. Postojanje povezanih većih skupina ljudi koji dugo borave na jednom velikom prostoru i ulažu zajednički napor za ostvarenje zadanoga cilja na ovom je nalazištu postalo evidentno.²⁰ Lokalitet Göbekli Tepe stoga predstavlja onu prijelaznu kariku, od posvjedočene ritualiziranosti na mikrorazinama pojedinačnih zajednica, do kasnije, neolitički razvijene religije u punom smislu, najranije pismeno manifestirane pri sumerskoj civilizaciji.

Fenomen Göbekli Tepe nije osamljen na karti visokorazvijene religioznosti onodobnog čovjeka – 2000 kilometara sjeverozapadno u potpuno drukčijem podneblju, na strmoj zapadnoj obali Dunava nalazi se Lepenski Vir. Čvrsto ukopan nad rijekom, od 9500. do otprilike 6000. godine pr. Kr. u tečnom kontinuitetu povezuje mezolitik i neolitik, dva izrazito različita razdoblja čovjekove organizacije svojega postojanja, pri čemu su tragovi ritualnoga ponašanja posvjedočeni tek u posljednjim fazama. Utemeljen početkom mezolitika, u razdoblju osjetnih klimatskih promjena koje su preoblikovale krajolik i izgled Zemlje, smjestio se logično na povišenom terenu, daleko iznad izloženih i ranjivih nizinskih predjela te na lokaciji s dobrim nadzorom glavnoga vodenoga toka u širem prostoru. Za razliku od prethodnoga bliskoistočnog primjera, Lepenski Vir predstavlja punopravno naselje, kontinuirano i stabilno uporište jedne žarišne kulture toga vremena. Od 6400. do 5600. god. pr. Kr. datiraju najranije osobite kamene skulpture po kojima je lokalitet arheološki i popularno poznat. Taj jedinstven izričaj nadilazi tek umjetničku stilistiku i zalazi u formativnu proto-religioznu domenu.

Formiranje trajne i stabilne religije, ideologije, sustava vrijednosti u društvu prirodan je put uspoređan sa svim drugim vidovima ljudskoga života, potaknutima klimatskim promjenama i novonastalom situacijom raznovrsnih obilja kojima bića visokih kognitivnih sposobnosti mogu kvalitetno gospodariti. Prijelazno razdoblje mezolitik u principu je post-paleolitički način života u novim uvjetima i postupna prilagodba, evolucija boljem načinu postojanja. Sukladno razvoju planskoga

²⁰ Karavanić, Čondić, *Religije*, 55.

gospodarstva, domestikaciji životinja, spoznaji o uzgajanju bilja, razvitku tehnologija izrade, obrade i korištenja materijala (kamenja oruđa, izrada odjeće, keramičarstvo i skladištenje hrane itd.), evoluiru i ljudski duh, umni i duhovni potencijali, razrađena organizacija unutarnjega i vanjskoga u čovjeku i društvu. Izrastaju prve religije.

Neolitik time uspijeva ostvariti stotisućljetnu težnju čovjeka da vlada prirodom, da se kao životinja ne pokorava okolini, resursima i „volji“ prirodnih sila, već ravnopravno sudjeluje, mijenja, preoblikuje po svojoj volji. Obredni šamanistički pokušaji utjecaja ljudske volje na svijet (doslovno definicija magije) u neolitu bivaju objelodanjeni – znanjem, gnošismom, usvajanjem, preslagivanjem i uporabom znanja o svijetu, začetima onoga što će jednom sljedećom „revolucijom“ daleko kasnije postati – znanost.

Prvi zabilježen i svijetu poznat panteon jest onaj sumerski. Inanna, božanska vrhovnica ljubavi i rata spominje se kao složena osobnost, sa svojom razvojnom poviješću i međusobnim odnosima unutar i izvan obitelji već pri najstarijim glinenim utiscima prvoga pismenoga razdoblja Uruka²¹ – otkada je pisma, Inanna već vlada. Sve ranije faze gradbe religije kao uspostavljene strukture sa svojim personificiranim prirodnim moćima i zajedničkim međudnosima u funkcionalnom onostranom univerzumu/preslici svijeta, ostale su arheološki i znanstveno neprepoznatljive. Od prvih sumerskih zapisa nadalje model konstruiranja i širenja vjeroispovijesnih struktura ostaje stabilan i ustaljen, stoga je ciljevima ovoga rada nepotrebno sadržajno analizirati zasebne religije, već neke zajedničke psihosociološke nazivnike religioznosti u sljedećem poglavlju.

4. UZALUDNOST ANTITEIZMA

Industrijska revolucija uzima se kao početna točka nove ere, doba ekspanzije otkrića znanosti, „nove vatre“. Značenje industrijalizacije jest prije svega u povezivanju svijeta u jedinstvenu koheziju, jedan organizam u kojemu svi dijelovi komuniciraju. Protočan prijenos informacija omogućuje bržu daljnju evoluciju znanstvenih, tehnoloških

²¹ Uruk – i grad i razdoblje; konkretno, radi se o razdoblju Uruk IV-III (3300 – 3000 god. prije sadašnjosti).

i drugih postignuća. Otvaranje dosad nepoznatih perspektiva na inherentno višedimenzionalan svijet rezultira djetinje jednostavnom reakcijom: apsolutnom polarizacijom na novo i staro, dvije odijeljene struje mišljenja, dvije stvarnosti, dvije istine. Znanstveno objašnjenje svijeta zamijenilo je ono staro, a otkrića poput infracrvenoga ili ultraljubičastoga svjetlosnoga spektra, kao i cijeli raspon zvuka koji ljudsko uho bez tehnološke pomoći nije uspijevalo percipirati, dakle cijeli svijet veći i nadređen onome ljudskih perceptivnih okvira, logički se pogrešno argumentira isključivo protiv postojanja Više Sile, a ne kao moguća potpora i dokaz istoj. Proces se, međutim, nastavlja razvijati: Mnogi znanost i religiju smatraju različitim spoznajnim putovima prema jednoj cjelovitoj istini – oni su pristaše dijaloga, i tumačenje o različitom formalnom objektu, odnosno drukčijim stajalištima u kojim se problem postanka svijeta i čovjeka promatra te potpuno različitim kompetencijama i načinu istraživanja egzaktnih znanosti i teologije, smatraju realnim.²²

Opstanak religioznosti kao jednoga od osnovnih obilježja čovjeka kao vrste povijesno je posvjedočen spontanom formacijom i pri maksimalnim pokušajima njegove negacije. Krajnje ateistička, silovito sekularna društva poput Sovjetskoga Saveza ili suvremene Demokratske Narodne Republike Koreje, uporno pokazuju stabilne nepokolebljive naznake religioznoga i ritualnoga ponašanja svojem odnosu prema vlastitom idealu, „svetomu”: nositeljima nove ideologije (primjerice Lenjinova „kanonizacija”, strogo utvrđena pravila i izlistane uredbe o vrijednostima novoga poretka, parole, izreke i himne itd., sve su sadržajno donekle različiti, ali formativno identični nadomjesci religijskim moralnim objavama). Objava bespoštednoga rata duhu, svijesti, idealnom načelu u čovjeku pomogla je da Lenjinovi nasljednici lako postanu oruđe onoga što se njihovim vođama činilo kao povijesna nužnost – od strastvene želje da se poboljša stari svijet nastala je nova vjera;²³ a boljševički borbeni ateizam pobuđivao je asocijacije s asketizmom prvobitnoga kršćanstva²⁴.

²² Karavanić, *Prapočetci*, 14.

²³ Mihail Riklin, *Komunizam kao religija – Intelektualci i Oktobarska revolucija*, prijevod: Ivo Alebić, Fraktura, Zagreb (2010), 25.

²⁴ Riklin, *Komunizam*, 47.

Lenjin, Trockij, Buharin, Brecht, Aragon, Koestler, Shaw i tisuće drugih, manje poznatih ljudi bili su sve samo ne vjernici. Revolucija je u njihovim očima bila trijumf razuma, događaj koji je naslijeđenu religiju učinio nepotrebnom. Međutim, paradoks se od samoga početka nalazio u tome da se ono što je Marx pretkazao neprestano odlagalo, prenosilo u neodređenu budućnost, zbog koje je u sadašnjosti trebalo prenositi sve više i više žrtava. (...) Komunisti nikad nisu gradili, nitko nije znao što je to. Boljševici su raspolagali samo s nekoliko odlomaka iz Komunističkoga manifesta, Kapitla i Kritike Gotskoga programa, koji su osim toga bili neobično mnogoznačni tako da je prostor improvizacije koji su pokrivali revolucionari zaista bio beskrajn. Revolucionarni cilj u svakoj etapi toliko se razlikovao od postignutoga da je za prepoznavanje bilo kakvog približavanja njemu, nalaženja na ispravnom putu, komunistima zaista bila potrebna nerasuđujuća vjera.²⁵

Čini se da je komunistička stihija duboko srodna religioznom iskustvu upravo zahvaljujući, a ne usprkos, radikalnosti ateističkih zahtjeva. Ateizam koji pretendira na znanstvenost nalikuje na religioznu estetiku koja se odrekla oslonca onostranoga, no koja je stekla ne manje čvrstu osnovu u transcendentalnosti imanentnoga.²⁶

Biološko, evolucijski manifestirano opravdanje ovih povijesnih činjenica razrađeno je u prethodnim poglavljima. Istraživanja suvremene sociologije, psihologije, neurologije itd. dosljedno završavaju istim ishodima: ljudskom umu, duhu i biću potrebne su hrana i hrana. Moderni duhovni pravci i škole šire nove reformulacije istih dogmi primijećenih, usvojenih i uspostavljenih u dalekoj prošlosti; analizom njihova rada primijećeno je kako su, statistički, psihološke terapije s religioznim nazivnikom mnogo uspješnije od onih sekularnih²⁷. Ova uzročnost čak i ne mora biti jednostrana – uokvirena biheavioralnom teorijom moguća²⁸ je „umjetna” proizvodnja istoga učinka, aktivacija

²⁵ Riklin, *Komunizam*, 50. (cijeli paragraf, od posljednje reference)

²⁶ Riklin, *Komunizam*, 51. (cijeli mali paragraf, od posljednje reference)

²⁷ Matt Rossano, „The African Interregnum: The ‘Where,’ ‘When’ and ‘Why’ of Revolution of Religion“, *The Biological Evolution of Religious Mind and Behavior*, edited by Eckart Voland and Wulf Schiefelhövel, Springer, Berlin (2009), 136.

²⁸ Primjedba dana uz svjesnu zadržku o *nature vs nurture* dvojnosti, još uvijek pod znanstvenom debatom.

istoga potencijala. U slučaju hominida, a posebno ljudi²⁹, utjecaj kulturološke kontekstualizacije (ljudima svojstven proces učenja, svjesnoga djelovanja i kontinuiranoga rada prema nekom cilju/namjeri) za oblikovanje instinktivnoga i organizmu inherentnoga osobito je izražena. Postojeći potencijali mogu se samo aktivirati i uobličiti kulturološkim nijansama – primjeri kod djece i najranijih dobi pokazuju lakše prihvatanje i samostalno kreiranje „nadnaravnog“ objašnjenja za svakodnevne pojave (djeca s već dvije godine izjavljuju kako „sunce sije kako bi nas grijalo“, djeca starija od šest godina već moralno vrjednuju pojavnosti argumentirajući kako se loše stvari događaju zbog loših postupaka ljudi, a sedmogodišnjaci i osmogodišnjaci često preferiraju nadnaravna objašnjenja iako im je ponuđena racionalna alternativa)³⁰.

U uvodnom poglavlju ovoga rada rastavljen je šamanizam kao pojava proizvedena djelovanjem tvari unesenih u organizam ili postavljanjem situacije potpunoga manjka ulaznih podataka u osjetilnom sustavu. Posljednja metoda postizanja šamanskoga zanosa objašnjena je „strukturom ljudskoga mozga“³¹. Time se naziva skup kognitivnih sposobnosti kao trenutačno dosegnut vrhunac ljudskih prilagodbi potrebnih za preživljavanje i opstanak vrste. Izvorno potaknuto uvjetima uspravljanja na dvije noge te nastavno u istom smjeru, za razliku od životinja čovjekove prilagodbe nisu poboljšanja kandži ili zubiju, već umni procesi kojima izrađuje složena oruđa i kompleksno rješava izazove. S obzirom na to da je čisto fizički, bez vlastitih izradevina, čovjek inferioran u odnosu na druge grabežljivce, evolucija se „pobrinula“ za razvitak osjetilno-kognitivnih predispozicija za prepoznavanje, ali i predviđanje opasnosti. Prepoznavanje obrazaca, prepoznavanje simetrije (zvuka ili vidno percipiranih oblika), rekonstrukcija nedovoljnih unosa, sve su to dijelovi slagalice koji podliježu automatskim mentalnim procesima, zaključivanju koherentne cjeline saznanja koja se zatim valorizira kao sigurnosno pozitivna ili negativna. Temeljem tih sposobnosti čovjekova prirodna analiza unesenih podataka iz okoline tendira „pretjerati“ u sigurnosnoj vrijednosnoj procjeni – zbog opstanka jedinke, zajednice, vrste, bolje je rekonstruirati više nego manje³². Čovjek

²⁹ Eichler *et al.*, „Explaining human uniqueness“, 15.

³⁰ Rossano, „The African Interregnum“, 135.

³¹ Karavanić, prof. dr. sc., usmeno predavanje.

³² Sanderson, „Adaptation“, 141. (izvorna formulacija: „(...) it is far better to overdetect than to underdetect.“)

primjećuje pravilnosti oko sebe, kao i situacije kršenja istih pravilnosti – zaključivanje da su pojavnosti koje ga okružuju rezultat nekog djelovanja (kod životinja, kao i kod njega samoga) urođeno je, inherentno i potrebno ljudskom biću. Ista svojstva pokazana su i u suvremenom znanstvenom pristupu, koji počiva na povezivanju podataka, duboko znatiželji i beskrajnem lancu nazivničkih: „a zašto”.

5. ZAKLJUČAK

Iz priloženih rezultata istraživanja, sa sviješću o uvijek prisutnim manjkavostima saznanja i metodologije u odnosu na buduće znanstvene dosege, rad je objedinio neke postojeće spoznaje različitih disciplina i domena, u svrhu sastavljanja konzistentne cjeline o neprekinutom, stabilnom razvitku ljudske sposobnosti za proučavanje, osjećanje i rekonstrukciju nepoznatoga, manifestirane u evolucijskom obilježju vrste *Homo sapiens* – religioznosti i teizmu/deizmu. To obilježje kao sastavnica ljudske psihofizičke cjeline potrebno je za njezino normalno funkcioniranje, a pri situacijama njegova zatomljenja ili susprezanja ono će statistički povijesno biti izravno nadomješteno i/li posredno manifestirano raspoloživim resursima.

Zaključak ovoga rada, kao i svakog drugog, podložan je promjenama budućih istraživanja i događaja u znanstvenom i izvanznanstvenom svijetu.

The Futility of Antitheism – the evolution of *Homo sapiens*' spirituality

Abstract: The paper collects the latest scientific comprehension on studying and analyzing the phenomenon of religiousness and ritual behavior in modern Man (*Homo sapiens*). Goal the piece is not to prove God, but human tendency for the unknown and supernatural, which is biologically determined and evolutionally developed as only an element of human psychological, physical and intellectual adjustments.

Keywords: *religion, spirituality, evolution, science, Homo sapiens*

Bibliografija

Cristophe Boesch, „Symbolic Communication in wild chimpanzees?“, *Human Evolution* Vol. 6-N., Springer Verlag, New York (1991.), 81–90

Evan E. Eichler, Daniel H. Geschwind, Ajit Varki, „Explaining human uniqueness: genome interactions with environment, behavior and culture“, *Nature Reviews Genetics* 9:3, Nature Publishing Group, London (2008.), 51–54

Ivor Karavanić, *Prapočetc i religije: Simbolika i duhovnost u paleolitiku*, Školska knjiga, Zagreb (2012.)

Ivor Karavanić, Natalija Čondić, *Religije kamenog doba (Stone Age Religions)*, Arheološki muzej Zadar, Zadar (2018.)

Mihail Riklin, *Komunizam kao religija – Intelektualci i Oktobarska revolucija*, prijevod: Ivo Alebić, Fraktura, Zagreb (2010.)

Matt Rossano, „The African Interregnum: The ‘Where’, ‘When’ and ‘Why’ of Revolution of Religion“, *The Biological Evolution of Religious Mind and Behavior*, edited by Eckart Voland and Wulf Schiefenhövel, Springer, Berlin (2009.), 127–141

Stephen K. Sanderson, „Adaptation, Evolution and Religion“, *Religion*, br.38, Routledge, Abingdon-On-Thames (2008.), 141–156